

Кравець М. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
ДВНЗ «Національний гірничий університет»

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

ADMINISTRATIVE LIABILITY OF LEGAL ENTITIES

Статтю присвячено проблемі, яка стрімко розвивається у процесі реалізації багатьох змін як політичного, так і економічного характеру, а також розвитку в суспільстві «диких» капіталістичних правовідносин. Сформульовані у статті висновки можуть бути використані під час теоретичного обґрунтування та практичного розроблення методики реалізації через норми законодавства такого правового інституту, як адміністративна відповідальність юридичних осіб.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, юридична особа, правовий статус юридичної особи, адміністративне право, адміністративне правопорушення, адміністративно-правова норма.

Статья посвящена проблеме, которая стремительно развивается в процессе реализации многих изменений как политического, так и экономического характера, а также развития в обществе «диких» капиталистических правоотношений. Сделанные в статье выводы могут быть использованы при теоретическом обосновании и практической разработке методики реализации через нормы законодательства такого правового института, как административная ответственность юридических лиц.

Ключевые слова: административная ответственность, юридическое лицо, правовой статус юридического лица, административное право, административное правонарушение, административно-правовая норма.

The article is devoted to a problem that is rapidly developing in the process of implementing many changes, both political and economic, as well as the development of "wild" capitalist legal relations in the society. The conclusions made in the article can be used in the theoretical rationale and practical development of the methodology for implementation through the norms of the legislation of such legal institution as the administrative responsibility of entities.

Key words: administrative liability, legal entity, legal status of an entity, administrative law, administrative offense, administrative rule of law.

Юридичні особи, як і фізичні особи, є повноправними суб'єктами всіх видів правовідносин, а тому можуть здійснювати різного роду протиправні діяння. Але суттєва різниця цих протиправних діянь полягає саме в характері суб'єктивної сторони конкретного правопорушення. Важливим моментом у відображенні поняття «відповідальність юридичної особи» є поняття «вина», що являє собою свідоме, психічне ставлення особи до вчиненого нею протиправного діяння та його наслідків. На жаль, до юридичної особи поняття «вина» в зазначеному розумінні не може бути застосоване, тому що реально юридична особа не може фізично володіти свідомістю, певним психічним ставленням до тієї чи іншої ситуації. Будь-яка юридична особа є правовою формою структурно організованих соціальних утворень, організацій. Юридичною особою є організація, яка створена і зареєстрована у встановленому законом порядку.

Базові положення теорії права, які успадкувала українська система права, чітко встановлюють, що юридичні особи можуть бути суб'єктами цивільно-правової відповідальності. Протягом десятиліть існувала позиція, за якою суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути лише фізичні особи. Відповідно до положень чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП) адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи

громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності. Важливо зазначити, що в цій нормі відсутня будь-яка вказівка на можливість здійснення протиправної дії конкретно юридичною особою. Водночас, уважно проаналізувавши норми щодо віку, після досягнення якого настає відповідальність, обставин, які виключають адміністративну відповідальність неосудної особи, мети адміністративного стягнення тощо, можна дійти висновку, що КпАП встановлює адміністративну відповідальність лише фізичних осіб.

У цивільному законодавстві юридична особа має цивільну дієздатність та може бути стороною у цивільному процесі. Варто вказати на те, що юридична особа – це насамперед об'єднання осіб (фізичних/юридичних) для досягнення певної економічної мети, цілі. У межах юридичної особи кожна особа виконує певні функції, які визначаються її місцем у цій організації. Але деякі фізичні особи, що обіймають керівні посади в організації, наділені правом діяти від імені та в інтересах юридичної особи, тобто через власну волю формувати волю всієї організації – юридичної особи, робити можливим її участь як самостійного суб'єкта у певних правовідносинах.

Ця тема сьогодні є актуальною, хоча і виникла вона понад десять років тому. Багато науковців

та вчених намагаються надати обґрунтовану всебічну відповідь на питання, чи все ж таки можуть нести адміністративну відповідальність юридичні особи (В. Кротюк, А. Іоффе, Д. Лук'янець, Л. Кравченко, О. Плетньова, Є. Герасименко, В. Стефанюк, І. Голосніченко, М. Михеєнко, Ю. Колесніченко, Д. Лук'янець, Е. Овчарова, О. Зима та ін.). Більшість із них схиляються до думки, що юридичні особи є суб'єктами адміністративної відповідальності. Так, В. Кротюк, А. Іоффе, Д. Лук'янець вважають, що юридичні особи не є суб'єктами адміністративних правопорушень у контексті КУпАП, але адміністративні відносини в широкому розумінні охоплюють і відносини за участю юридичних осіб [1]. Проте Л. Кравченко та О. Плетньова стверджують, що в умовах розвитку ринкових відносин і появи великої кількості суб'єктів підприємницької діяльності різних організаційно-правових форм норми чинного КУпАП України стосуються не лише фізичних осіб, а й юридичних [2]. До такої думки схиляється і Є. Герасименко [3].

Дієздатність юридичної особи зумовлена специфікою діяльності окремих осіб, що входять до її складу. Виходячи з цього, для визначення того, чи є дії юридичної особи протиправними, необхідно окреслити, чи є вони наслідком дій або бездіяльності інших фізичних осіб, що входять до складу певної юридичної особи. Тобто якщо юридичним фактом, що лежить в основі протиправних дій юридичної особи, є дії фізичних осіб, то дії юридичної особи можна визнати винними. Якщо ж такою основою є події, тобто фактичні обставини, виникнення яких не залежить від волі та свідомості фізичних осіб, що входять до складу юридичної особи, то такі дії юридичної особи вважати протиправними не можна.

Але варто відзначити, що вина являє собою суб'єктивну категорію, певне усвідомлення, передбачення. Водночас для характеристики вини юридичної особи не можуть бути використані розроблені для фізичних осіб поняття умислу або необережності. Це потребує оцінки ставлення суб'єкта саме до власних протиправних дій та їх наслідків [4].

Залежно від рівня оцінки вини юридичних осіб та особливостей об'єктивної сторони їхніх протиправних дій можна виокремити декілька різновидів адміністративних проступків (правопорушень) юридичних осіб, які відмінні від традиційних наукових уявлень про підстави адміністративної відповідальності фізичних осіб.

Деякими законами України передбачається адміністративна відповідальність юридичних осіб за діяння, які не можуть не бути наслідком дій або бездіяльності фізичних осіб, що входять до складу юридичної особи. Наприклад, ст. 22 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України» встановлена відповідальність юридичних осіб за незаконну промислову діяльність, порушення правил безпечної експлуатації споруд, незаконну експлуатацію природних ресурсів, незаконне ведення морських наукових досліджень, забруднення морського середовища. Очевидно, що зазначені діяння

не можуть відбуватися поза свідомістю і волею конкретної особи, яка виконує певні дослідження. Під час притягнення до відповідальності за ці правопорушення про наявність вини юридичної особи свідчить вже сам факт вчинення діяння. Подальше ж визначення конкретних осіб, чії дії потягнули за собою протиправні дії юридичної особи, та встановлення характеру їх психічного ставлення до зв'язку між їхніми діями та протиправними діями юридичної особи недоцільне, оскільки ця інформація вже зайва, вона жодним чином не впливає на розмір стягнення. Це дає змогу дійти висновку, що в подібних ситуаціях існує такий різновид адміністративного правопорушення, як об'єктивно винне діяння [5].

Як відомо, таким формам реалізації норм права, як виконання (у тому числі додержання) та використання норм права відповідає певна форма протиправної поведінки. Наприклад, для додержання норм права такою поведінкою буде порушення встановленої нормами права заборони, і воно виражатиметься в активних діях суб'єкта [6].

Тому об'єктивно винне діяння як підстава адміністративної відповідальності юридичних осіб має місце, якщо протиправне діяння полягає в активних діях, що порушують встановлені законодавством заборони. Визначення протиправності дій юридичної особи у повному обсязі (і об'єктивна, і суб'єктивна сторони) відбувається тоді, коли учасниками відносин адміністративної відповідальності є одночасно і юридична, і фізична особа, що входить до її складу. Зокрема, це стосується ситуацій, коли за одне адміністративне правопорушення до адміністративної відповідальності притягуються одночасно юридична особа і окремо її посадова особа. Зазначений вид адміністративного правопорушення досить поширений. Так, у ст. 35 Закону України «Про ветеринарну медицину» передбачена відповідальність суб'єктів господарювання у вигляді штрафів за десять видів правопорушень підприємств, установ та організацій у галузі ветеринарної медицини, і водночас у ст. 107 КпАП передбачена адміністративна відповідальність посадових осіб за порушення правил із карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог. При цьому об'єктивна сторона правопорушень, передбачених згаданим Законом, збігається з об'єктивною стороною правопорушення, передбаченого ст. 107 КпАП.

Суб'єктами правопорушень, передбачених у зазначених статтях КпАП, є, як правило, посадові особи підприємств, установ та організацій, а об'єктивна сторона цих протиправних діянь для посадових осіб має два складники:

- дії окремої посадової особи;
- дії юридичної особи.

Тут відповідальність юридичної особи залежить від скоєної дії окремої фізичної особи, водночас об'єктивна сторона відповідних правопорушень юридичних осіб, відповідальність за вчинення яких передбачена окремими законами, також складатиметься з тих самих дій, але тільки юридичної особи.

Оскільки діяння, що складають об'єктивну сторону правопорушення посадової особи, не можуть існувати окремо від об'єктивної сторони правопорушення юридичної особи (і навпаки), то такі правопорушення можна розглядати як одне ціле і вважати складним правопорушенням.

Складне правопорушення має місце, коли об'єктивна сторона правопорушення юридичної особи, за яке передбачена адміністративна відповідальність, є необхідною ознакою об'єктивної сторони адміністративного правопорушення його посадової особи, і навпаки. Оскільки об'єктивна сторона адміністративного правопорушення посадової особи включає і власні дії, і їх наслідки у вигляді протиправних дій юридичної особи, а також причинний зв'язок між ними, то під час визначення суб'єктивної сторони цього правопорушення необхідно оцінювати як психічне ставлення посадової особи до власних дій, так і ставлення до їх наслідків – протиправних дій юридичної особи. Тому одночасно зі встановленням вини посадової особи встановлюється і вина юридичної особи [7].

Досить поширені ситуації, коли об'єктивна сторона правопорушення виявляється у протиправних діях юридичної особи, а суб'єктом правопорушення є її посадова особа. Як приклад можна навести статтю 170 КпАП, якою передбачена відповідальність посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, громадян – власників підприємств або уповноважених ними осіб за випуск продукції (товарів), реалізацію (обмін) продукції (в тому числі імпортової) виготовлювачем або продавцем, виконання робіт, надання послуг підприємствам або громадянам – споживачам без сертифіката відповідності, якщо його наявність передбачена чинним законодавством.

Під реалізацією продукції можна розуміти передачу права власності на вироблену продукцію на підставі таких цивільно-правових договорів, як договори купівлі-продажу або поставки. Якщо продукція виробляється підприємством, тобто юридичною особою, то стороною зазначених договорів буде саме підприємство, і тому реалізацію продукції може здійснювати саме підприємство як юридична особа, а не її посадові особи чи громадянин – власник підприємства. Аналогічно випуск продукції (товарів), виконання робіт, надання послуг здійснюватимуться саме юридичною особою. Отже, об'єктивну сторону адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 170 КпАП, становитимуть дії суб'єкта юридичної особи, тоді як суб'єктом цього адміністративного правопорушення визнається посадова особа чи громадянин – власник підприємства [8].

Проте дії юридичної особи завжди зумовлені діями людей, тобто дії юридичної особи є наслідком дій людей, між ними існує певний зв'язок, і тому визначення вини юридичної особи має враховувати саме зв'язок між діями фізичних осіб, що входять до складу юридичної особи, і протиправними діями власне юридичної особи. Оскільки вина є суб'єктивною категорією, то у визначенні вини юри-

дичної особи має бути присутня суб'єктивна оцінка цього зв'язку.

Отже, вина юридичної особи – це психічне (свідоме) ставлення фізичних осіб, що входять до складу юридичної особи, до зв'язку між їхніми діями (бездіяльністю) і протиправними діями власне юридичної особи. Психічне ставлення фізичної особи до зв'язку між її діями і протиправними діями юридичної особи може виявлятися в двох формах:

- фізична особа усвідомлює, що її дії (бездіяльність) приведуть до вчинення юридичною особою протиправного діяння, і вчиняє такі дії (продовжує бездіяльність);

- фізична особа не усвідомлює, що її дії (бездіяльність) приведуть до вчинення юридичною особою протиправного діяння, хоча повинна усвідомлювати це, і вчиняє такі дії (продовжує бездіяльність).

Розглядаючи зміст протиправних дій юридичних осіб з урахуванням практичної потреби у їх оцінці, можна виокремити кілька компонентів, визначення яких дає уявлення про цей зміст, а саме:

- чи вчинена протиправна дія саме цією юридичною особою;

- чи є протиправна дія юридичної особи наслідком дій фізичних осіб, що входять до її складу;

- дії якої конкретної особи потягли за собою вчинення протиправного діяння юридичною особою;

- чи усвідомлювала або чи повинна була усвідомлювати зазначена особа, що її дії потягнуть за собою протиправні дії юридичної особи.

Визначення перших трьох компонентів відображають об'єктивну сторону (аспект) протиправних дій юридичної особи, і лише останнього – суб'єктивну. Очевидно, що законодавець під час встановлення адміністративної відповідальності юридичних осіб враховує або тільки об'єктивний аспект вини їх протиправних дій, або одночасно і об'єктивний, і суб'єктивний аспекти. Виходячи з наведеного, розуміння винності протиправних дій щодо юридичної особи має бути таким: протиправні дії вважаються вчиненими юридичною особою, якщо вони є наслідком дій (бездіяльності) фізичних осіб, що входять до складу юридичної особи, котрий (наслідок) усвідомлювався або повинен був усвідомлюватися цими фізичними особами [9].

Визначаючи суб'єктивну сторону адміністративного проступку за участю організації (юридичної особи), варто звернути увагу на той факт, що вина не може розглядатися за аналогією «вини», передбаченої в Цивільному кодексі (відповідальність організації за шкоду, заподіяну з вини її працівників), оскільки рішення може прийматися акціонерами, а останні, як відомо, можуть не бути працівниками організації. Відтак адміністративну відповідальність юридичної особи не можна розглядати ані як відповідальність посадових осіб, ані як відповідальність колективу організації. Це повністю нове явище у сфері адміністративно-правового регулювання, народжене соціально-економічними перетвореннями, і потребує подальшого аналізу. Отже, встановлення адміністративної відповідальності є

одним з ефективних засобів забезпечення дотримання всіма учасниками правовідносин приписів правових норм. З огляду на це, практичне значення законодавчого визнання підприємств, установ, організацій або об'єднань громадян суб'єктами адміністративної відповідальності полягає в тому, що у разі порушення порядку і правил, встановлених законодавством, немає можливості встановити відповідальність безпосередньо посадових осіб.

Наслідком безкарності правопорушень стає зниження ефективності державного управління у певних сферах, заподіяння шкоди інтересам держави і суспільства.

Але складність цієї проблеми потребує подальших наукових розробок, науково обґрунтованих досліджень, оскільки це питання пояснюється специфічними ознаками юридичної особи як суб'єкта вчиненого проступку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кротюк В. Фінансові санкції та адміністративна відповідальність: проблема співвідношення [Текст] / В. Кротюк, А. Іоффе, Д. Лук'янець // Право України. – 2000. – № 5. – С. 29–33.
2. Кравченко Л. Проблеми адміністративної відповідальності юридичних осіб у сфері валютного законодавства [Текст] / Л. Кравченко, О. Плетньова // Юридичний журнал. – 2004. – № 8. – С. 69–72.
3. Герасименко Є.С. Питання реформування інституту адміністративної відповідальності [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.07 / Герасименко Є.С. ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – 21 с.
4. Стефанюк В. Інститут адміністративної відповідальності юридичних осіб: проблеми теорії та практики [Текст] / В. Стефанюк, І. Голосніченко, М. Михеєнко // Право України. – 1999. – № 9. – С. 6–9.
5. Лук'янець Д. Про вину юридичних осіб у сфері адміністративної відповідальності // Право України. – 1999. – № 11. – С. 117–122.
6. Колесниченко Ю. Некоторые вопросы административной ответственности юридических лиц [Текст] / Ю. Колесниченко // Журнал российского права. – 1999. – № 10. – С. 132–137.
7. Лукьянец Д. Юридическое лицо как субъект административной ответственности: дополнительные аргументы «за» [Текст] / Д. Лукьянец // Юридическая практика. – 2001. – № 18. – С. 1–9.
8. Овчарова Е. Материально-правовые проблемы административной ответственности юридических лиц (к проекту Кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях) [Текст] / Е. Овчарова // Государство и право. – 1998. – № 7. – С. 14–19.
9. Зима О. Адміністративна відповідальність юридичних осіб [Текст] : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / Зима О. ; Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 19 с.